

8. Табуренко О. Україна. Безпека, перспективи // День. — 22 жовтня 2009. — С. 4.
9. Тільки факти... // День. — 28 серпня 2009. — С. 3.
10. Черковець О. Севастопольська стіна // День. — 17 листопада 2009. — С. 7.

The public phenomena and reasons which hinder to Ukraine to be integrated in euroatlantical structures turn out in the article and analysed. An author proves argued, that membership of Ukraine in NATO is the unique alternative among all offered, able really to provide safety of country.

Key words: NATO, euroatlantical choice, safety, foreign policy, well-informed, autocracy, democracy, political party.

Отримано 18.01.2010

УДК 327(477)

Т. В. Ігнат'єва

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В РОСІЙСЬКИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ КОДАХ РОЗВИТКУ

Використовуючи теорію геополітичної парадигми і коду, з'ясовується процес формування російського геополітичного коду та місця в ньому українських земель.

Ключові слова: геополітика, геополітична парадигма, геополітичний код, Україна.

Геополітика — це не тільки один із засобів формування державної геостратегії, а й історично сформована система міждисциплінарних знань, що об'єднує історію, філософію, міжнародні відносини, зовнішню політику, а на даному етапі розвитку — геоелектроніку, цивілізаційну парадигму, геофілософію тощо. Сьогодні геополітика має можливість за допомогою своїх категорій та понять виступати критерієм прийняття геостратегічних рішень та інструментом аналізу міжнародних відносин.

Вся світова історія демонструє постійний потяг держав до експансії, розширення своїх територій та встановлення стійкої геополітичної структури. Це особливо характерно великим державам, які можуть утверджувати себе в якості супердержав, імперій, світових центрів сили. Росія, не тільки не була виключенням, а й всією своєю історією підтверджувала ці тенденції. Територіальні контури Росії завжди характеризувалися виключно сильною рухомістю, змінами. Їх конфігурація була результатом постійного розширення національних теренів, а значить — можливостей і меж впливу на світ, результатом формування великої стабільної геополітичної структури. Ця еволюція відбувалась як мирними, так і силовими засобами, супроводжувалася захопленням чужих територій. Загалом, російська держава керувалася потребами розвитку і безпеки, бажанням

створити велику континентальну імперію, забезпечити собі виходи до морських просторів, утвердити себе як світову державу. В процесі цього формувались, діяли і змінювались геополітична парадигма та геополітичний код розвитку Росії.

Геополітична парадигма і геополітичний код (кодекс) – бінарні поняття [1, с. 49]. Їх спільне функціонування формує стратегічні закономірності розвитку політичних систем у межах певного простору. Термін «парадигма» грецького походження, в дослівному перекладі означає те, що визначає характер явища. В широкому значенні парадигма – це програма, матриця, зразок, кліше, що структурує реальність. Цей термін використовує філософія для означення вищого, трансцендентичного взірця (зразка), який формує структуру і форму матеріальних речей [2, с. 38-39]. Парадигма – це фундаментальна картина соціального трансформа, що об'єднує комплекс основоположних уявлень про суспільство, в тому числі громадянське, індивіда, державу, сакральне тощо. Це – цільне поєднання найважливіших концепцій, теорій, напрямків певного історичного періоду [3, с. 163].

Поняття «код» (кодекс) – уточнює щодо парадигми. Джон Геддіс у монографії «Стратегія стримування» (1982 р.) пояснює його так: геополітичні коди це – набір стратегічних припущень, які фокусує уряд про інші держави в процесі формування своєї зовнішньої політики. Іншими словами, геополітичний код – заковдані геополітичні параметри світових держав. Такі кодекси включають визначення державних інтересів; ідентифікацію зовнішніх небезпек, що загрожують цим інтересам; планування реакції на ці небезпеки і, нарешті, обґрунтування відповідної реакції. Отже, за допомогою геополітичного коду світ ділиться на друзів, ворогів і нейтралів. Це допомагає приймати стратегічні рішення. Геополітичний код, так би мовити – цеглина, з якої починає формуватися світовий порядок. Зміна уряду, звичайно, може змінити геополітичний код розвитку держави, але все одно основні стратегічні шляхи залишаються незмінними.

Кількість кодексів відповідає кількості держав. А формування кодексу кожної конкретної держави є унікальним процесом. Крім того, різні кодекси знаходяться в залежності один від одного, оскільки міжнародні відносини мають ієрархічний характер [4, с. 126].

Геополітичні коди є масштабними, їх величина залежить від рівня розвитку держави, її могутності та ієрархічного положення у світі. Особливе значення для держави має її оточення яке, зазвичай, або шукає вигоду, або конфліктує. Тобто, кожна держава має свій локальний код – відношення з державами-сусідами. Для великих і середніх держав геополітичний код формується в масштабах декількох країн. Отже, можна виділити три рівні гео-

політичних кодексів: глобальний (світовий), коли кожна подія, яка відбувається в світі, є знаковою для даної країни у відповідності з її масштабами; регіональний і локальний коди.

Приміром, у 1945 р. був сформований кодекс єдиного світу. Він проголошував мирне співіснування двох світових систем — капіталістичної і соціалістичної, визначивши п'ять центрів влади (сили): США, Великобританія, Німеччина, Японія, СРСР. До початку 60-х р. XX ст. був сформований геополітичний кодекс Радянського Союзу — мирне співіснування з розвинутими світовими державами (регіональний кодекс розвитку).

Осмилення російського геополітичного коду в історичній ретроспективі і місця в ньому України дасть можливість краще зрозуміти спрямованість сучасної зовнішньої політики Росії. Досвід імперського будівництва, який отримала Російська імперія в процесі інкорпорації Правобережної України в кінці XVIII — першій третині XIX ст., з успіхом використовує Російська Федерація, формуючи новий геополітичний код розвитку, що базується на утриманні в її геополітичному просторі України.

Геополітична історія України, її проблеми, в загальному плані, стали предметом дослідження О. Дубини, Ю. Терещенка [5]. Зв'язок геополітики й історичного розвитку держави досить ґрунтовно розглядається у працях відомого київського дослідника Р. Г. Симоненка [6]. Історія геополітичної думки України, геополітичні інтереси, зміст сучасної геостратегії знайшли відображення в науковій роботі В. Мадіссона і В. Шахова [7].

Ряд російських дослідників, у контексті вивчення геополітичної історії Росії, висвітлюють свою точку зору на участь українських земель в геополітичних трансформаціях кінця XVIII — початку XIX ст. [8].

Розглядаючи історичне минуле України, в тому числі Правобережної, з геополітичної точки зору, потрібно враховувати загальноімперський розвиток Росії, невід'ємною складовою якої вона була, характеризувати геополітичні коди розвитку Росії, що в основному співпадають з часовими кордонами, запровадженими ще В. Ключевським [9, с. 19]. Такий підхід дозволить виокремити ті особливості еволюції російської державності, які зумовили виникнення геополітичних кодів.

Основи геополітичного розвитку Російської імперії почали формуватися ще в VII–XII ст. [10, с. 19] (перший період формування локального геополітичного коду, який поступово трансформується в регіональний код) у процесі об'єднання земель навколо Київського князівства і виникнення держави Київська Русь. Її геополітичний вектор розвитку мав меридіальну спрямованість — Північ — Південь. У цей час були сформовані основні територіальні інтереси Київської держави — Північний Захід (Скандинавія),

Південь (Візантія), Захід (Польща), Південний Схід (ісламський Схід). Важливою особливістю першого періоду було те, що вказані геополітичні вектори опирались не на централізовану державу, а на опорні точки – міста, що стрімко зростали за рахунок навколишніх територій. Приміром, дніпровський вектор опирався на Київ, Смоленськ, Новгород, а волзький – на Біле Озеро, Ростов і Суздаль. Зазначимо ще одну особливість цього періоду: в основі процесів політичної консолідації були, насамперед, торговельно-економічні, а вже потім – воєнно-політичні інтереси.

Другий період – XIII–XV ст. – час розпаду централізованої Київської держави і формування удільних князівств. Геополітичний код з регіонального рівня перемістився на локальний, який активізував тенденцію автономії великих міст. Велика увага приділяється географічному розташуванню держави, його столиці, тобто геополітичним факторам, що було викликано посиленням воєнного аспекту в політичному житті держави. Наслідком розпаду Київської держави була втрата виходу до Чорного моря і майже повна втрата позицій на Балтиці. Все це призвело до уповільнення темпів економічного розвитку [11, с. 4]. Отже, наступний геополітичний код мав знову відновити втрачені позиції держави, а для цього вектор державного розвитку мав бути спрямований на Західно-Східний напрямок.

Третій період – XV – початок XVII ст. – час цілеспрямованого об'єднання земель під владою Московського князівства, в якому вже були помітні імперські претензії (регіональний геополітичний код). Результатом територіальної експансії Москви стала поява на геополітичній карті нового державного утворення – Московії. У XVI ст., після приєднання до неї Сибіру (1582 р.), відбувся процес перетворення держави європейської у євразійську, апетити якої зростали кожного століття. Московська євразійська держава ще у XVI ст. за своїми розмірами перевищувала усі разом взяті західноєвропейські держави.

Група російських дослідників (Алексєєва І., Зелєнев Е., Якунін В.) порівнює «велику» експансію Московського князівства з Великими географічними відкриттями європейців [12, с. 23], які відбулись у XV ст. Але вони потребували від європейських країн значних коштів, людських ресурсів, технічної бази для мореплавання, інженерної та військової справи. В результаті, Європа отримала додаткові земельні, сировинні, демографічні, інші ресурси та стимули як для власного розвитку, так і для нових колоніальних завоювань. Все це стало причиною технічного перевероту, розвитку науки та техніки.

Експансія ж у Сибіру була проведена незначними силами – легкими загонами козаків і не сформувала передумов для технічного розвитку Росії. Причина полягала у тому, що для осво-

ення цих територій необхідні були значні кошти, яких не мала Російська держава.

Четвертий період — XVII — перша половина XVIII ст. — період формування російської імперської державності (початок формування світового геополітичного коду). Оскільки, ступінь ефективності освоєння східних територій Російської імперії був незначним, то використовувалися інші вектори російської експансії: північний, південний і, нарешті, західний. У зазначений час зовнішньополітичний імператив владно розвернув вектор геополітичних пріоритетів із внутрішньої на зовнішню політику, зі східного на південний, північний та західний напрямки [13, с. 23-24].

П'ятий період — друга половина XVIII—XIX ст. Саме в цей проміжок часу були сформовані геополітична парадигма і код Російської держави (світовий рівень). Геополітична парадигма втілилась у транспортно-комунікаційному просторі між Балтійським, Чорним і Каспійським морями, які були пов'язані між собою системою річкових і трактових шляхів. Цей простір отримав назву «три моря». Система «три моря» ґрунтувалась на трьох стійких історико-культурних зонах: зона Балтійського регіону, Дніпровсько-Двінська та Волзька, формуючи загальний каркас геостратегічного розвитку країни.

Геополітичний код, тобто визначення пріоритету в міжнародних економічних і політичних зв'язках, оформився з появою нової імперської столиці — Санкт-Петербурга. Це місто стало точкою перетину двох основних геополітичних напрямків — волзько-каспійського і дніпровсько-чорноморського, з балтійською вершиною в російському геополітичному трикутнику. З цього контуру російська зовнішня політика була направлена в Західну Європу через Польщу (українські терени) і в Скандинавію через Фінляндію.

Парадигма дніпровського і волзького геополітичного векторів сприймалася як цілком природний державний соціально-політичний розвиток, тому що саме вони і спрямовували основні напрями зовнішньої політики ще Петра I: басейни Чорного і Каспійського морів, Центральна (Середня) Азія, Далекий Схід.

Усі економічні потуги Російської імперії були направлені на розвиток Північно-Західного регіону, що в перспективі відкривало перед державою можливості стратегічного партнерства з великими європейськими державами — Англією, Голландією, Данією, Пруссією, Францією, Швецією. В підтвердження цієї генеральної лінії зовнішньої політики Російської імперії Катерина II в «Наказі» від 30 липня 1767 р. відзначала, що Росія є європейська держава, російський народ — це народ європейський, а непорушною формою правління в геополітичних масштабах держави є самодержавство.

Головним імперативом цього періоду став контроль над польськими землями, тому що з геополітичної точки зору Польща була небезпечна для Російської імперії. Сильна Польща не допускала Росію в Європу, а слабка – була плацдармом для російських ворогів [14, с. 54]. В такій ситуації Російська імперія мала або одноосібно захопити Польщу, або розділити її разом із пруськими і австрійськими геополітичними конкурентами.

Захоплення Росією польської території призвело б до загострення відносин з Австрією та Пруссією, відтак вимагало б концентрації значної військової сили на західному рубежі імперії. Поділ Польщі спрощував ситуацію тому, що дозволяв перетворити прикордонні з Польщею зони у внутрішній російський буферний простір.

Поділ Речі Посполитої відбувався в декілька етапів (1772, 1793, 1796 рр.), які щоразу загладжували геополітичний антагонізм Росії, Пруссії та Австрії за рахунок польських територій. Саме в цей час Правобережна Україна увійшла до складу Російської імперії [15].

З геополітичної точки зору, внаслідок трьох поділів Польщі, Російська імперія отримала значні території, в тому числі усі землі Правобережної України, для якої політичне становище не змінилося, помінялися лише сюзерени, власністю яких вони стали після 1793-1795 рр. Якщо до 90-х р. XVIII ст. правобережні землі були східним регіоном Речі Посполитої, який відділяв Російську державу від Європи, то з поділами Польщі її територія стала засобом зв'язків Російської імперії з імперією Габсбургів. Отже, за рахунок правобережних земель був досягнутий тимчасовий компроміс між Росією і європейськими країнами, тому що падіння Польщі означало знищення «східного бар'єру», використання якого Францією і Англією все більше отримувало антиросійську спрямованість.

Головним стимулом російської територіальної експансії в другій половині XVIII – початку XIX ст. були геополітичні мотиви: безпека кордонів; розширення сухопутних комунікацій, які б дали змогу з'єднати Балтійське і Чорне моря та отримати у свою власність порти, які не замерзають; не дати можливості сусіднім державам захопити прикордонні території тощо. Домінування геополітичних і геостратегічних мотивацій не виключало і економічної зацікавленості в приєднанні нових земель, в тому числі Правобережної України наприкінці XVIII ст., насамперед, отримання статусу міжнародного посередника у торгівлі між Європою та Південною, Південно-Східною і Центральною Азією саме через Правобережжя.

Завдяки «підтягуванню» всієї імперії до Заходу поступово відбувався процес європізації Росії, насамперед західної і центральної її частин. Західні пріоритети російської зовнішньої по-

літики набрали обертів ще за Катерини II. Але неможливість активного застосування завойовницької політики до більш сильних європейських держав спонукало Росію перейти від стратегії захоплення до тактики стримування, пошуку оптимального балансу сил, а потім — «балансу інтересів». Відверто агресивною зовнішня політика імперії залишається по відношенню до Османської імперії, Ірану і гірських народів Кавказу.

До початку XIX ст. кордони Російської імперії стали більш стабільними; потенціал її просторової експансії був тимчасово вичерпаний: здійснювати експансію в північному, західному і південному напрямках було неможливо у зв'язку із сильною протидією; експансія на Схід була малопродуктивною через величезні фінансові, людські, технічні та інші витрати. Отже залишався один напрямок для прикладання зусиль — освоєння західної частини імперії [16].

Геополітичні тенденції призвели до формування загальноросійського (в межах західного регіону імперії) економічного простору. Паралельно відбувався розвиток транспорту, комунікаційної мережі, необхідних для приватного і для державного підприємництва [17], тобто остаточно були сформовані геополітична парадигма та код Російської імперії.

Отже, державну геостратегію Російської імперії можна трактувати як повсякденну політичну реальність, історично сформовану протягом тривалого часу державну політику щодо її сусідів і територій. Така історична традиція називається геополітичним порядком чи геополітичною парадигмою і конкретизується в геополітичному коді країни. Останній, у свою чергу, є результатом історії, історичної взаємодії (симетричної чи асиметричної) з іншими країнами та народами [18, с. 7].

Українські землі завжди перебували в межах функціонування російської геополітичної парадигми і значною мірою слугували чинником визначення її характеру й спрямованості. А реалізація російського геополітичного коду розвитку відбувалася за допомогою випробуваних часом засобів, орієнтованих на підпорядкування України великоросійським інтересам.

За роки української незалежності був сформований геополітичний код нашої держави, який складається з зовнішньополітичного, зовнішньоекономічного і цивілізаційного векторів: західний (НАТО і ЄС, західноєвропейська цивілізація), східний (Росія і ЄП, православна цивілізація), південний (ЧЕС, середземноморські цивілізації). Генеральним напрямом (Захід, Схід і Південь) відповідає внутрішній код, що відображає особливості Західної, Східної і Південної України. В геополітичному коді України закладено три рівні геополітики — традиційної, нової (геоекономічної) і новітньої (цивілізаційної).

З позицій традиційної політики геополітичний код України характеризується втратою військової потужності (добровільна відмова від ядерної зброї).

Новий код розвитку позиціонується з гео економічним розвитком країни, а сьогодні це — втрата економічної потужності, руйнування російського зовнішньоекономічного вектора розвитку. Після проголошення незалежності був, у буквальному розумінні, знищений південний (морський) гео економічний вектор, що формувався останні два сторіччя в російському геополітичному просторі.

Геополітичний код новітньої геополітики України полягає в цивілізаційному (конфесійному) розломі, який ділить державу на західну і східну частини [19].

Отже, геополітичний внутрішній код України формується з трьох генеральних векторів розвитку — Європейський Союз, Росія та морські рубежі (Південь). Втрата одного з цих векторів розвитку призведе до руйнування держави. Для оптимального українського розвитку потрібно знайти співвідношення між Заходом, Сходом і Півднем.

Список використаних джерел:

1. Зеленева И.В. Геополитика и геостратегия России (XVIII — первая половина XIX века) / Отв. ред. В. С. Ягья. — Изд. 2-е, исправл. — СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2005. — 270 с.
2. Дугин А.Г. Эволюция парадигмальных оснований науки. — М.: Арктогея-Центр, 2002 — 418 с.
3. Гаджиев К.С. Геополитика. — М.: Международные отношения, 1997. — 384 с.
4. Колосов В. А., Мироненко Н. С. Геополитика и политическая география. — М.: Аспект Пресс, 2001. — 479 с.
5. Дубина О. Геополітичні долі України. — К., 1992. — 123 с.; Терещенко Ю. І. Україна і європейський світ. Нариси від утворення Старокиївської держави до кінця XVII ст. — К.: Перун, 1996. — 596 с.
6. Симоненко Р. Г. До концепції багатомної «Історії українського народу» (міжнаціональний і міжнародний аспекти). — К.: Ін-т Історії України АН України, 1993. — 90 с.; Міжнародне становище України // Політика і час. — 1995. — № 8, 10-12; 1996. — № 1; Про геополітичний фактор в історії України // ВІЖ. — 2001. — № 3. — С. 105-127; 2002. — №6. — С. 5-31.
7. Мадіссон В. В., Шахов В. А. Сучасна українська геополітика. — К.: Либідь, 2003. — 176 с.
8. Зеленева И. В. Геополитика и геостратегия России (XVIII — I половина XIX века) / Отв. ред. В. С. Ягья. — Изд. 2-е, исправл. — СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2005. — 270 с.; Дегоев В.В. Внешняя политика России и международные системы: 1700-1918 гг. — М.: МГИМО; РОССПЭН, 2004. — 496 с.

9. Алексеева И. В., Зеленев Е. И., Якунин В. И. Геополитика в России. Между Востоком и Западом (конец XVIII — начало XX в.). — СПб.: С.-Петербург. ун-т, 2001. — 304 с.
10. Алексеева И. В., Зеленев Е. И., Якунин В. И. Геополитика в России. Между Востоком и Западом (конец XVIII — начало XX в.). — СПб.: С.-Петербург. ун-т, 2001. — 304 с.
11. Золотарев В. А., Козлов И. А. Российский военный флот на Черном море и Восточном Средиземноморье. — М.: Наука, 1989. — 208 с.
12. Алексеева И. В., Зеленев Е. И., Якунин В. И. Геополитика в России. Между Востоком и Западом (конец XVIII — начало XX в.). — СПб.: С.-Петербург. ун-т, 2001. — 304 с.
13. Алексеева И. В., Зеленев Е. И., Якунин В. И. Геополитика в России. Между Востоком и Западом (конец XVIII — начало XX в.). — СПб.: С.-Петербург. ун-т, 2001. — 304 с.
14. Дегоев В. В. Внешняя политика России и международные системы: 1700-1918 гг. — М.: МГИМО; РОССПЭН, 2004. — 496 с.
15. Філінюк А. Г., Ігнат'єва Т. В. Торговельно-економічні зв'язки Правобережної України в умовах інкорпорації та геополітики Російської імперії (кінець XVIII — 50-і роки XIX століття): Монографія. — Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет: редакційно-видавничий відділ, 2007. — 316 с.
16. Каменский А. Б. «Под сению Екатерины...». Вторая половина XVIII века. — Л.: Лениздат, 1992. — 448 с.
17. Соловьева А. М. Промышленная политика в России в XIX в. — М.: Наука, 1990. — 272 с.
18. Алексеева И. В., Зеленев Е. И., Якунин В. И. Геополитика в России. Между Востоком и Западом (конец XVIII — начало XX в.). — СПб.: С.-Петербург. ун-т, 2001. — 304 с.
19. Дергачов В. Геополитическая трансформация Украины. — Режим доступа: <http://www.dergachev.ru/analit/4.html>.

The article represents the process of forming Russian geopolitical code and place of Ukrainian lands in it using the theory of geopolitical paradigm and code.

Key words: geopolitics, geopolitical paradigm, geopolitical code, Ukraine.

Отримано 28.01.2010